

10. Свентицька О.В. Інформаційний тероризм як феномен сучасної міжнародної політики. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук. – Київ, 2007. – 19 с.
11. Гелд Д., МакГрю Е., Голдблатт Д., Перритон Д.

Глобальні трансформації. Політика, економіка, культура. – К.: Фенікс, 2003. – 584 с.

12. Лукашевич В.М. Глобалістика / В.М. Лукашевич. – Львів: «Новий світ – 2000», 2007. – 400 с.

Т.А. Пода

ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОЙ МИРОВОЙ ПОЛИТИКИ КАК ПРЕДМЕТ ФИЛОСОФСКОЙ РЕФЛЕКСИИ

В статье анализируются проблемы современной мировой политики, порожденные феноменами глобализации и информатизации.

T. Poda

THE PROBLEMS OF POLICY IN MODERN WORLD AS THE SUBJECT OF PHILOSOPHY REFLECTION

The problems of contemporary world politics generated by the phenomena of globalization and informatization have been analyzed in this article.

Стаття надійшла до редакції 20.01.2010.

УДК 165.194:168.5

Т.Г. Русяєва

ДІАЛогова ЕПІСТЕМОЛОГІЯ В УМОВАХ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ НАУКИ

Гуманітарний інститут Національного авіаційного університету

У статті розглядаються питання, пов'язані з визначенням умов формування діалогової епістемології на сучасному етапі розвитку науки.

Вступ

Починаючи з другої половини ХХ ст., пізнавальна ситуація в науці характеризується активним формуванням міждисциплінарного знання. В першу чергу, це визначається тим, що в процесі вирішення конкретної наукової проблеми перетинаються або поєднуються декілька наукових галузей. Характерною ознакою такого синтезу є відмова від суб'єкт-об'єктного дуалізму та встановлення нового відношення людини до природи у вигляді діалогу.

На базі руйнації міфів про всемогутність науки відбувається перехід від статичного, структурно орієнтованого мислення до мислення динамічного, орієнтованого на постійний процес здобуття нових знань. У сучасному науковому пізнанні навколишнє середовище, елементом якого є людина, розуміється як відкрита система, що еволюціонує як у часі, так і в просторі. На думку О.М. Молодцової, „нова сфера знання приносить із собою явне зміщення пізнавальних настанов від суворой раціональної точності в бік інтуїтивно-образного мислення та естетично організованого сприйняття” [6, с. 197].

Новий порядок набуття наукових знань змушує переглянути епістемологічну настанову наукового пізнання. Постають питання: Чи може знання бути точним та остаточним? Чи можливо відносно відкритих систем, якими опікується постнекласична наука, ставити такі ж питання, як у класичній чи не-класичній науці? Намагаючись відповісти на ці питання, вчені створюють передумови для „осмислення наукового пізнання як сукупності певних дискурсивних практик” [7, с. 108], серед яких суб'єкт здійснює свій вибір. У даному разі суб'єкт не тільки реалізує свої пізнавальні потреби – він може протистояти будь-яким намаганням нав'язати йому той чи інший набір смислів для висвітлення певної й необхідної для нього теми. Зрештою, заперечується репрезентативна природа знання і закріплюється комунікативна епістемологія як діалогова.

Набуваючи світоглядного значення, діалогічна епістемологія вимагає перегляду самих принципів наукового мислення. Як писала О.М. Кучер, „сьогодні є всі підстави говорити, про формування ког-

нітивно-синергетичної наукової парадигми – підходу, який будується на принципах сучасного нелінійного мислення” [5, с. 164].

Осмислення наукового пізнання як діалогу стає можливим лише в світлі сучасної постнекласичної раціональності, коли наука розглядається не абстрагованою від інших сфер діяльності людини, коли зруйнована жорстка дихотомія суб'єкта і об'єкта, коли існує можливість розглядати світ людини як цілісний або холистичний.

Аналіз досліджень і публікацій

Питанням, зміст яких полягає у розумінні феномену пізнання людини загалом і вченого зокрема, присвячено багато публікацій. Широке коло питань, пов'язаних із розумінням та будовою знання – співвідношення гносеології та епістемології, особливості тлумачення знання, ієрархічну будову пізнавального процесу, його формування, онтологічні та екзистенційні аспекти – своїх роботах висвітлюють В.Л. Петрушенко, О.М. Кучер, О.М. Молодцова та Г.М. Ідліс. Л.В. Озадовська обґрунтовує парадигмальний статус діалогу в сучасному мисленні, який притаманний природничому пізнанню, так само, як і гуманітарному. Методологію синергетики як міждисциплінарного підходу до сучасного наукового пізнання в своїх роботах розглядають В.І. Аршинов і В.Г. Буданов.

Постановка завдання

Завдання цієї статті – окреслити умови, за яких діалогова епістемологія визначає специфіку наукового пізнання на сучасному етапі розвитку науки

Основна частина

Сучасна людина сприймає єдність світу як емпіричний факт завдяки таким реаліям, як Інтернет, єдиний інформаційний простір, єдиний економічний простір, єдина екологічна система і т.д. Описати таку реальність тільки з позиції зовнішнього спостерігача неможливо. В цьому виявляється головна відмінність сучасного наукового світогляду, який називають холистичним. Важливою його характеристикою є включення людини у внутрішній контекст пізнання: спочатку як спостерігача, потім як активно-го здобувача нових наукових знань.

Взагалі холістичний тип світогляду розглядає світ як вищу та всеохоплюючу цілісність або неподільність, яка складається не тільки з раціональної фізичної дійсності, а й охоплює сфери духовного та психологічного. При цьому найвищою формою органічної цілісності визнається людська особистість. Зауважимо, що на формування нового холістичного світогляду і суспільної свідомості значний вплив має створення нового відношення „людина-світ”, яке складається в постнекласичній науці.

Слід додати, що в наш час із визначенням холізму, за якого цілісність розглядається як у якісному, так і в організаційному відношеннях, тісно пов'язане поняття синергії. Що ж стосується терміну „синергія”, то воно походить від грецького „synergos” і означає „разом діючий; взаємодію різних потенцій чи видів енергій у цілісній події” [9, с. 414].

Сучасний, постнекласичний стан розвитку науки характеризується синергетичним підходом до пізнання світу. За Г. Хакеном, синергетика займається вивченням систем, які складаються із великої значної частин, компонент або підсистем, тобто деталей, що у складний спосіб взаємодіють між собою. Синергізм у цьому випадку, на думку вченого, виявляється у поєднанні різних сфер діяльності в межах однієї організації, а саме при збільшенні ефективності взаємодії елементів у рамках однієї системи. Хоча поняття „синергія” і „синергетика” є скоріше спорідненими, ніж тотожними, синергетичні процеси – це процеси, які детерміновані цілісністю, узгодженою взаємодією частин структури, що є важливим аспектом її самоорганізації. Синергетика відмовляється від об'єктивного опису світу і переходить до опису проєктивного. Вона ніби передбачає проєкт дій, оскільки в межах синергетичного бачення не може бути жодної абсолютної істини.

Завдяки синергетиці був започаткований цілий апарат ключових понять, які використовують у сучасній науці: синергетичний підхід, синергетичний метод, синергетична парадигма, синергетична концепція розуміння й пізнання світу. Завдяки з цим поняттям учені пояснюють ті чи інші явища або поведінку різних відкритих систем із найменшим ступенем суперечності, досліджують спадковість у науковому пізнанні.

Синергетика як одна з міждисциплінарних галузей науки формує новий епістемологічний обрій наукового пізнання. Онтологія синергетики як онтологія цілісного світу визначає пріоритет цінності знання, який пов'язаний не з абсолютними істинами чи фундаментальними законами, а із соціальною значимістю та творчою продуктивністю. Власне, такий холістичний науковий світогляд співвідноситься з діалоговою епістемологією. Але чому саме діалоговою? Перш за все „діалог (від грець.- бесіда) – це інформативна та екзистенційна взаємодія між сторонами, які вступають у комунікацію, в результаті якої відбувається порозуміння” [2, с. 253].

У контексті філософії через діалог здійснюється вибір спільного курсу взаємодії між „Я” та „Інший”, який призводить до взаєморозуміння. При цьому філософська діалогічність і рефлексивність здійснюється через сприйняття різних духовних напрямків і течій у діалозі з філософськими традиціями. Метою діалогу в цьому випадку є рефлексія своїх

позицій і принципів його учасників.

У науковому пізнанні діалог може трактуватися як раціоналізований, коли подія „зустрічі” суб'єкта й об'єкта пізнання проглядається стосовно теоретико-інформативного пласту. У ході діалогічного спілкування створюється загальний смисловий простір, який поєднує учасників діалогу, змінюючи не тільки свідомість суб'єкта пізнання, а також його пізнавальне відношення до світу. У смисловому просторі утворюється нова єдність (злагодженисть) у світовій цілісності (неподільності), розчиняються межі між суб'єктом пізнання та світом, відкриваються джерела знання й розуміння. Діалогічний характер пізнавального процесу суттєво змінює світоглядні засади взаємин людини зі світом. У свою чергу, нові світоглядні настанови людини окреслюють епістемологічну проблему „знання-об'єкт” у діалогічному вимірі. В сучасному розумінні епістемологічного діалогу взаємодія пізнавальних інтересів суб'єкта до об'єкта розглядається як процес, в якому складається єдність взаємозалежних учасників акту пізнання.

Зрештою, структурування діалогічного простору наукового пізнання співвідноситься не тільки з подоланням особистісного егоїзму суб'єкта та зосередженості на Іншому. В цьому випадку діалог із способу передачі смислу перетворюється на діалог як спосіб смислоутворення, що, в свою чергу, відкриває перспективи для кожного з учасників виявитися більш значущим для Іншого. Щоб розглянути специфіку сучасного наукового пізнання крізь призму діалогової епістемології, прослідкуємо схему еволюції наукового досвіду, яку запропонував відомий філософ В.С. Стьопін. Звернемо увагу на відмінності між класичною, некласичною та постнекласичною парадигмами в науковому пізнанні.

При класичній парадигмі наукового пізнання людина задає питання природі як об'єкту – природа відповідає. Вважається, що отриманне знання чи відповідь є об'єктивною, тобто не залежить ні від засобів експерименту, ні від стилю чи рівню мислення дослідника. Ідеалами класичної раціональності є об'єктивність наукового знання та незворушність законів природи, які відкриваються. Прикладом цього, передусім, може бути механіка Ньютона.

За некласичною парадигмою, людина задає питання природі – природа відповідає. Проте відповідь залежить не лише від властивостей об'єкта пізнання, а й від контексту питання, виникає принцип відносності результату експерименту від засобів спостереження. Вперше такий підхід виник у теорії відносності. Аналогічно постає питання і в квантовій механіці, коли стає неможливим спостерігати за мікрочастинками, не викривлюючи їхні характеристики. Отже, за цією парадигмою, змінюється сама онтологія наукового пізнання, тобто вивчається не окремий об'єкт, а береться до уваги ще й контекст, у якому йде дослідження (скажімо, просторові й часові інтервали й т.ін). Сюди можна віднести дослідження психіки людини, коли не тільки від змісту самого запитання, а й від тону, яким воно задане, залежить власне відповідь.

Що стосується до постнекласичної парадигми, то тут мова йде не тільки про те, що людина задає питання, а природа відповідає. В цьому випадку відповідь залежить як від властивостей об'єкта, способів запитання, так і від здатності зрозуміти відпо-

відь тим, хто запитує. Іншими словами, при розгляді певного питання враховується культурно-історичний рівень суб'єкта пізнання, його психологічні, професійні та соціальні настанови, які раніше наука не враховувала, вважаючи їх несумісними з критеріями об'єктивності та науковості.

Отже, якщо реальністю класичної науки була, якщо так можна сказати, речова реальність, тобто у певний спосіб організована речовина, то реальністю постнекласичної науки є мережа взаємозв'язків, у яких входить людина.

У філософії й психології постнекласична раціональність виявляється, передусім, у діяльній підході до пізнання, у герменевтиці, а також у філософії і методології науки другої половини XX ст. (Г.Г. Гадамер, В.С. Стьопін, Г.П. Щедровицький та ін.) При постнекласичній парадигмі розглядаються всі учасники пізнавального процесу: суб'єкт та об'єкт пізнання, способи і засоби дослідження. В.Г. Буданов із цього приводу писав, що „це дає можливість розпочати діалог із природою, замкнути інформаційну петлю герменевтики через свідомість суб'єкта. Виникає можливість багатократного прочитання-тлумачення тексту природи, зміни в повторних дослідках уявлення про неї, виникнення еволюції поглядів на природу. Так постнекласика створює історичний час пізнання” [3, с. 77]. Отже, об'єктом пізнання стає не тільки природа, а й внутрішній світ людини, крізь призму якого досліджується культура, історія та суспільство.

Якщо простежити розвиток постнекласичної науки й соціальні зміни, що відбуваються шаленими темпами, то „маємо всі підстави стверджувати: соціальні умови виконують роль актуалізації людських можливостей до пізнання і, справді, майже автоматизують цей процес, підносячи його до певного рівня” [8, с. 67]. Слова „майже автоматизують” В.Л. Петрушенко пояснює тим, що численні дослідження свідчать про взаємодії внутрішнього і зовнішнього, суб'єктивного та об'єктивного, глибинного й поверхневого, які відбуваються в процесі пізнання.

При такому підході до пізнання вже неможливо його тлумачити як тривіальне одержання інформації. Скоріше воно постає як опанування людиною нових сфер та рівнів випробування самого себе і того, що можна назвати зовнішньою реальністю. Тому пізнавальні процеси, які сьогодні відбуваються в суспільстві, можна окреслити як „актуалізація „механізмів дії інтелекту” через прилучення до соціокультурної сфери; вихід на рівень опанування соціальною „технологією” життєдіяльності в її певній формі; вихід на усвідомлення „згубності автоматизму природного бажання панувати та володіти”; обернення знання на самопізнання й самовдосконалення” [8, с. 69-70].

Класичну, некласичну та постнекласичну науки можна співвіднести відповідно зі споглядалною, проєктивно-конструктивною та діалоговою епістемологією. Кожному історичному періоду в розвитку науки властиві свої специфічні ідеали наукового знання та методологічні підходи до усвідомлення дійсності. Скажімо, в науці Нового часу – класичній науці – ідеалами наукового пізнання були простота, лінійність, усунення невизначеності. А сучасна постнекласична наука характеризується зверненням до діалогічності, яке, передусім, стимулюється

утвердженням еволюційного характеру Всесвіту та нелінійної картини світу, яка базується на нелінійності процесу пізнання. Отже, однозначне знання про об'єкт залишилося привілеєм класичної науки.

Закономірності світу, який вивчався некласичною наукою, визначаються статистичним детермінізмом. Порядок біфуркаційних подій при цьому не визначається навіть вірогідністю, тоді як в контексті синергетичного пізнання „знати – це означає поводити себе адекватно в ситуаціях, пов'язаних із індивідуальними актами чи корпоративними взаємодіями” [1, с. 157]. Врешті, постнекласичний погляд на науку визначається поворотом до діалогової епістемології. Діалогова епістемологія виявляється актуальною не тільки для гуманітарного пізнання, але й для природничого. Однією з її особливостей є відсутність характерного розподілу на суб'єкт і об'єкт, тому пізнання виступає не як споглядання чи пояснення реальності, а як комунікативний процес, в якому зміст не передбачений, а формується в акті взаємодії, власне, в діалозі. „Діалогізація у природничо-науковому мисленні заново відкриває процес пізнання як особливе мистецтво „запитування” природи, яке протягом віків набиало різних форм” [7, с. 121], – справедливо стверджує Л.В. Озадовська.

Вже йшла мова про те, що найхарактернішою особливістю постнекласичної науки є синергетика – міждисциплінарне знання, предметом вивчення якої є явища самоорганізації. Пізнання процесів самоорганізації потребує особливого типу мислення – комунікативного. Останнє характеризується тенденцією відмови від дихотомії і конфронтації, від прямого „так” чи „ні”. При цьому важливою особливістю комунікативних дій є те, що вони націлені на порозуміння між різними соціальними і науковими об'єктами. Зрештою, епістемологічний діалог як інформативна та екзистенційна взаємодія між сторонами, які вступають у комунікацію, виявляється способом смислоутворення, що, в свою чергу, більше спирається на історію, ситуацію чи контекст.

При розгляді діалогічної взаємодії необхідно зробити акцент не тільки на тому, до чого може призвести діалог, а й на тому, у який спосіб можливий діалог, через які закономірності стає можливим розуміння Іншого. Чому стає важливим не тільки процес кооперативної взаємодії суб'єктів пізнання, який формується в потоці комунікативних дій, але й те, які реальні смисли складають зміст свідомості в кожний конкретний момент існування такого діалогу. Цей зміст завжди є новим – результатом послідовного сприйняття та усвідомлення.

Особистісний аспект діалогу вимагає формальних і неформальних методів пізнання, єдності логіки і творчої інтуїції. Саме діалогізація наукового мислення починає більш напалегливо визначати динамізм когнітивних систем, становлення й розвиток процесу наукового пізнання. Світоглядне значення діалогізму, яке позиціонується на цілісній структурі картини реальності, зумовлене важливою рисою постнекласичної науки, а саме високою соціально-практичною орієнтованістю. Л.В. Озадовська, обгрунтовуючи парадигмальний статус діалогу в сучасному холистичному світогляді, пише: „Співприлученість кожної людини до всіх суб'єктів Всесвіту, заснована на єдності походження всіх суб'єктів Все-

світу і єдності їх творчого призначення, дістає конкретизацію в цілісному відношенні до світу як співмірного з людиною і рівному їй” [7, с. 6].

Цілісне відношення до світу, яке притаманне сучасній науці формує парадигму холистичного й системного наукового знання. Згідно зі „старою” парадигмою наукового знання, динаміка цілого може бути зрозумілою з частин, у новій парадигмі постнекласичної науки – властивості частин можуть бути зрозумілими з динаміки цілого. І в той же час досліджується поєднання в одному цілому, злогодженість і нерозривність зв'язків елементів певної системи. Як зазнає Г.М. Ідліс, сучасна комплексна (інтегрально-диференціальна) стадія розвитку природознавства не тільки з'ясовує принципову цілісність усього природознавства, а ще його „відносну, проте не умовну, а цілком об'єктивну, закономірну самостійність усіх його фундаментальних розділів” [4, с. 92]. Якщо мовиться про діалогову епістемологію, то тут може йтися про обмін чи своєрідний „переклад” інформації між „цілісними світами”, які зберігають свої особливості. В цій якості може бути представлений навколишній світ як об'єкт пізнання та людина як „найвища форма органічної цілісності”. Слід додати, що діалогічність наукового пізнання простежується у взаємодії всіх вищезазначених історичних парадигмах наукового пізнання, тому що на сучасному етапі свого розвитку наука не може бути заданою однозначно, їй відповідають усі три типи наукової раціональності. Постнекласична наука, яка сформувалася в другій половині ХХ ст., не відміняє класичну і некласичну парадигми. Вони співіснують у певних наукових дослідженнях.

Сучасне наукове співтовариство не тільки об'єднує науковців як фахівців із різних галузей наукового знання. В ньому можна виділити прибічників усіх парадигм, які історично склалися – класичної, некласичної і постнекласичної. Такий своєрідний діалог між науковими парадигмами забезпечує виникнення світоглядних настанов, які мають гуманістичний зміст та відповіді на виклики історичного розвитку. Зрештою, світогляд сучасника повинен бути націлений на усвідомлення процесів діалогу культур, поєднання досягнень як техногенної цивілізації, так і традиційних типів суспільства, на внутрішній діалог людини як істоти природної та соціальної.

Сучасні відношення людини з природою потребують гуманістичних світоглядних настанов у першу чергу, для того, щоб зняти напругу, яку створює техногенна цивілізація та світ штучного. При цьому сучасна наука не може бути поза чи над культурою. Наука сьогодні, невід'ємною рисою якої є здатність до запитування, продовжує діалог із природою, де природа наділена своєю внутрішньою активністю. Коли вчені не в змозі описати світ таким, яким вони його хочуть бачити, вони вступають у діалог на базі поєднання експериментальних результатів і теоретичних обґрунтувань, намагаючись

певною мірою відобразити деякі функціональні особливості існування людини.

Висновки

Сучасна філософія науки формулює різні онтології реальності, виникають нові синтези знання, які змінюють структуру науки. Тому формування міждисциплінарних досліджень завдяки діалоговій епістемології є важливою характеристикою, яка формує холистичний світогляд.

Сьогодні потребує цілісного трансдисциплінарного погляду на світ, причому на рівні свідомості більшості громадян суспільства, тому що інакше в суспільстві не зможе виникнути адекватного розуміння глобальних проблем і способів їх вирішення. Реальність, в якій переважають нелінійні процеси, нестійкі системи, що саморозвиваються, діючі когерентності, синергійності та коеволюції, відкриється лише підготовленій свідомості. Інтенсивний розвиток системних досліджень взагалі й кібернетики зокрема був не тільки однією з причин появи синергетики, а й спричинив зміни стилю наукового мислення. Наслідком цього виявився міждисциплінарний комунікативний діалог як між різними науковими дисциплінами, так і між наукою й іншими галузями культури. Це свідчить про те, що комунікативний характер синергетики дозволяє їй перебувати в діалозі з такими міждисциплінарними науками, як когнітивістика, теорія штучного інтелекту, інтегральна психологія і медицина, генна інженерія та ін.

Діалогічний характер наукового пізнання суттєво впливає на світоглядні засади відношення людини до світу. Наука змінює або переглядає свої ідеали, норми і цінності, технології наукового пізнання. Вона стає соціально орієнтованою. Можна говорити, що вся наука є міждисциплінарною наукою, яка вивчає градієнтні системи, де найважливішу роль відіграє людський фактор.

Список літератури

1. *Аришов В.И.* Синергетика как феномен постнеклассической науки.- М.: ИФ РАН, 1999.- 204с
2. Большой энциклопедический словарь: философия, социология, религия, эзотеризм, политэкономия / гл. научн. ред. и сост. С.Ю. Солодовников. – Мн.: МФЦП, 2002. – 1008 с.
3. *Буданов В.Г.* О методологии синергетики // *Нелинейный мир.* – 2006. – №1-2, т.4. – С.70-86.
4. *Идлис Г.М.* Проблема части и целого в современном естествознании // *Проблема знания в истории науки и культуры* / отв.ред. Е.Н. Молодцова. – СПб.: Алетейя, 2001. – С. 92-122.
5. *Кучер Е.Н.* Познание познания: когнитивные науки // *Когнитивный подход. Монография* / отв. ред. В.А. Лекторский. – М.: Канон+, РООИ «Реабилитация», 2008. – С. 133-164.
6. *Молодцова Е.Н.* Наука об уме и знании // *Проблема знания в истории науки и культуры* / отв. ред. Е.Н. Молодцова. – СПб.: Алетейя, 2001. – С. 193-206.
7. *Озадовська Л.В.* Парадигма діалогічності в сучасному мисленні: Монографія. – К.: ПАРАПАН, 2007. – 164 с.
8. *Петрушенко В.Л.* Епістемологія як філософська теорія знання: Монографія. – Л.: Львівська політехніка, 2000. – 296с.
9. *Философский энциклопедический словарь* / Под ред. Е. Губского, Г. Кораблева, В. Лутченко. – М.: ИНФРА-М, 2003. – 576 с.

Т.Г. Русяева

ДИАЛОГОВАЯ ЭПИСТЕМОЛОГИЯ В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННОГО РАЗВИТИЯ НАУКИ

Рассматриваются проблемы определения условий формирования диалоговой эпистемологии на современном этапе развития науки.

T. Rusyayeva

DIALOGIC EPISTEMOLOGY IN CIRCUMSTANCES OF MODERN DEVELOPMENT OF SCIENCE

The paper proposes the questions related to determination of conditions which form a dialogic epistemology in circumstances of modern development of science.

Стаття надійшла до редакції 22.01.2010.

